

Bartoněk, Antonín

[Hahn, E. Adeleide. Subjective and optative: their origin as futures]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1956, vol. 5, iss. A4, pp. 132-134

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101581>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

> -e (na př. *mari > mare), kdy se na konci slova krátká samohláska zdánlivě neúží nýbrž rozšiřuje. Avšak experimentálními pokusy L. V. Šerby (již r. 1912) bylo dokázáno, že „i, které je v každém případě kratší než ostatní samohlásky, spotřebuje více času nežli e k tomu, aby bylo vysloveno, nalézá-li se na konci slova“ (str. 169). — Podrobněji se zabývá přízvukem a jeho původními jevy. Kapitoly V—VII. (str. 180—270) pojednávají o vytvoření literárního jazyka, rozšíření latiny po Itálii a posléze o jejím rozvoji a rozšíření v době imperia. Tronskij správně ukazuje, jak latina využívala vlastních zdrojů, a že proto měli řečtí stylisté pro ni jen přechodný význam (str. 183), a to v době, kdy bylo třeba sáhnout k vyspělejšímu vzoru, jenž již lépe dovedl vystihnout složitější vztahy (str. 189). Ze stejné potřeby vyjadřovat složitější vztahy mezi věcmi a vztahy mezi věcmi a objektivním světem vznikly i změny syntaktické (str. 207). Tak na př. rozšířené užívání *ablativu comparationis* v době klasické není grecismem, nýbrž oživením tendence, která byla latině vlastní ještě před oslabením pádových významů v klasické latině. Vždyť vývoj jazyka nelze odtrhovat od vývoje společnosti. Tuto zásadu sleduje autor i při formování klasické latiny (str. 223/4), při rozvoji latiny v době imperia (zv. str. 253 — kde se vysvětluje udržování čistoty latiny zájmem provinciální šlechty o tento jazyk, jenž ji odlišoval od ostatního obyvatelstva), při archaismu, který vzniká ze snahy společnosti o nalezení východiska z krise v orientaci na minulost (str. 256). Na to autor sleduje tendence latiny, jež daly vznik jazykům románským. Také křesťanství zapůsobilo na latinu, avšak v mnohem menší míře, nežli bychom čekali. Vedlo jen k obohacení latinského slovníku, neboť křesťanští spisovatelé se obraceli ke všem, kdož latinsky znali, a proto užívali běžného latinského jazyka.

Tronského kniha je cenným obohacením jazykovědných studií o dějinách latinského jazyka. Její význam netkví pro nás jen v sebraném materiálu a jeho interpretaci, nýbrž i v jeho zásadním pojetí. Vždyť — opakujeme — je to první kniha, která chce aplikovat marxismus v jazykovědě na dějinách latinského jazyka. Po této metodické stránce je třeba upozornit čtenáře zvláště na recenzi *L. Varcla* (Listy filologické III, 1955, str. 274—276), která právě seznamuje čtenáře s tím, co je nového na metodickém postupu Tronském. Přikročilo-li se u nás už často k tomu, aby byly sovětské knihy přeloženy do češtiny, kniha Tronského by si toho zasloužovala ne na posledním místě. Její metodický postup by zaujal nejen latinisty, nýbrž jazykovědce vůbec.

Radislav Hošek

E. Adelaide Hahn: Subjunctive and Optative: Their Origin as Futures. Philological Monographs published by the American Philological Association XVI, New York 1953, stran 157 + XVIII.

Autorka, zájavně a spolupracovnice zesnulého hetitologa Edgara H. Sturtevanta, si vzala za úkol vyvrátit názor, běžný mezi komparatisty i klasickými filology, že konjunktiv i optativ mají od původu významy modální a že všechny jejich ostatní funkce jsou rázu sekundárního. Podle jejího mínění se mají věci zcela jinak a pro oba „mody“ je nutno hledat původ daleko spíše mezi futurálními formacemi.

Abyste dokázala tuto svou hypotézu, probrala Hahnová důkladně a kriticky názory svých předchůdců a snesla mnoho materiálu ze starých indoevropských jazyků.

První část studie je věnována historii problému. V kapitole první (str. 1—15) si všímá autorka řečtiny, probírá starší názory, kritizuje doposud uznávané Delbrückovo pojetí modální priority obou forem a formuluje své stanovisko jako kombinaci Godwinova názoru o jejich prioritě futurální a Slottovy these o splývavých hranicích mezi oběma formacemi. V druhé kapitole (16—33) se probírají podobným způsobem názory badatelů na původ latinského konjunktivu, kapitola třetí (34—51) jedná o injunktivu a o t. zv. konjunktivech na -ā; autorka tu vyslovuje souhlas s běžným míněním, že jde o minulé indikáty, jichž se užívalo bez augmentu.

V druhé části studie se zabývá H. předpokládaným stavem v prajazyce. V souhlase se Sturtevantem zastává autorka názor, že hetitština se oddělila z preindoevropského svazku velmi záhy, a jedná nejdrívě o „indohetitských“ modálních částicích (4. kap.; str. 52—58). Jejich funkci převzaly podle ní za doby indoevropského společenství, tedy po rozpadnutí společenství indo(evropsko)-hetitského, dvě formace časové, jež obě označovaly budoucnost. Přitom staré částice zůstaly v některých jazycích zachovány jako doprovodné modální partikule. Autorka tu poukazuje především na funkční paralelu mezi řeckým ἔν i κε a hetitským man (§ 81, str. 55; a j.).

Budoucnost se podle H. vyjadřovala v prajazyce dvojným způsobem: buďto tak, že se přidal tematický vokál *e/o* (ἔσσαι; *ero, leges*), a tím vznikl základ pro konjunktiv, anebo přidáním *īē/ī* (autorka souhlasí s Benfeyovým výkladem tohoto suffixu z kořene *eḡ- „jít“*),

a to dalo vznik optativu (στην, λβοιμι; *sim, duim*, a snad též typ *amem*). Tyto formy se mohly stát dokonavými, jestliže se přidala na konec kmene souhláska *-s-* od sigmatického aoristu. Tak vznikla v prvním případě sanskrtská desiderativa, řecké λβδαεε a λβδης, lat. *dixi* i *amasso* a *amavero*, oské *fust*, umb. *ferest*, a snad i ind. futuri ve staré irštině; v druhém případě řeč. λβοοιμι, λβσαιμι (i λβσαιεε), lat. *dixim*, *dixerim*, snad i *dicerem* a *dixissem*.

Obecně dal tedy podle H. první typ futura do řečtiny indikativ fut. a konjunktiv, a do latiny takéž aspoň některé formy futurální; druhý typ se objevuje v řečtině jako optativ, kdežto v latině vystupuje ve většině konjunktivních formací (5. kap.; 59–77).

V kapitole šesté (78–122), jež tvoří první polovinu třetí části studie, probírá H. řeč Homérovu. Konjunktiv i optativ tu měly podle autorky ještě charakter časový a střídají se navzájem mezi sebou, i s některými formacemi jinými (konj. s fut., opt. s ind. minulých časů, oba pak s ind. praes. a s imperativem). Mnoho místa se věnuje zvláště srovnávání minulých indikativů s optativy v podmínkových souvětích i v přáních, a plynulé hranice mezi oběma možnostmi přivádějí autorku k závěru, že modální funkce konjunktivu a optativu jsou u Homéra teprve ve vývoji a že protiklad „vůle — přání“, známý z doby klasické, není ještě dostatečně vyhraněn. I jinde nalézá H. stopy původního, čistě temporálního významu obou zmíněných modů. Tak připomíná střídání konjunktivu a optativu ve větách obavných, a upozorňuje, že se tak děje jen potud, pokud je předmět obavy kladen do budoucna; kdežto při obavě, zaměřené do minulosti, bývá často užíváno indikativů minulých časů. Optativ se zde — i v jiných případech — projevuje podle H. jako „futurum vržené do minulosti“. Obdobné případy shledává H. u Homéra i v nepřímé řeči.

Sedmá kapitola (123–137) jedná o užívání konjunktivu v rané latině, zejména u Plauta. Autorka, vycházejíc ze svého apriorního stanoviska o nedomodální původu latinského konjunktivu, vidí temporální základy především v konjunktivu, vzniklém atrakcí (*mittat quem velit*), protože se prý, zvláště v staré latině, objevuje takovýto zjev poměrně nejčastěji tehdy, když sloveso atrahovaného konjunktivu ukazuje do budoucnosti. Stejný původ má pak i latinská soustava konjunktivů v ostatních závislých větách. „Jakmile začal totiž být“ — podle H. — „nahrazován ind. fut. v presentní rekcí svým ekvivalentem, presentním konjunktivem, musel být nutně nahrazen v rekcí minulé konjunktivem imperfekta, který tu vystupoval — jako v řečtině optativ — jako jakési minulé futurum“ (cit. podle stručného shrnutí; str. 140).

Poslední, čtvrtá část studie obsahuje především shrnutí thesís, obsažených v předcházejících kapitolách (8. kap.; 138–146). Každý paragraf — nebo skupina paragrafů — je stručně charakterisována a připojena citace přesně odkazuje k předchozímu textu. Resumující závěrečná kapitola dlo končí (9. kap.; 147–152). Nakonec připojila autorka podrobný index citovaných míst (153–157).

H. si ve své studii vytyčila velmi obtížný cíl. Zvrátit běžný názor na tak podstatné složky indoevropského slovesného systému, jako jsou konjunktiv a optativ, by bylo možno jen na základě nových, dosud nezpracovaných dokladů. Samotný rozbor Homéra a Plauta, tedy autorů, jejichž jazyk nebyl ještě podroben tak jednoznačným pravidlům, jaká by vyžadovala klasická attická nebo latina, může dnes sotva přinést něco nového. Není sice pochyby o tom, že souvislosti mezi futurem na jedné straně a konjunktivem i optativem na straně druhé byly i v staré řečtině a v latině velmi úzké — jako jsou úzké i v četných moderních jazycích (srov. čes. *bude pět hodin* ve významu modálního, nikoli futurálního; a naopak vznik anglického futuru z modálních spojení, j. *I shall go, you will go*); ale Homérův i Plautův usus může stěžii sám o sobě prokázat, kterým směrem se tu vývoj ubíral, zda od futuru k oběma modům či naopak od modů k futuru.

Při této nejistotě zbývá jediná cesta, totiž obrátit se k výsledkům komparatistického bádání a srovnávat především poměry v řečtině a v indoiráňštině. A v tom snad spočívá hlavní nedostatek recensované studie, že tomuto srovnání věnuje H. jen velmi málo pozornosti. Poukaz na to, že se ve Vědech konjunktiv a optativ spolu smísily a že v klasickém sanskrtu je konjunktiv už téměř úplně nahrazen optativem (§ 104, str. 76), nelze jistě považovat za dostatečné odůvodnění autorčina nezájmu, neboť i v latině je pouze jeden modus, a přece Plautovi věnuje H. celých šestnáct stran.

Homér i Plautus jsou probíráni velmi důkladně a autorka našla v jejich dílech mnoho cenného materiálu pro svoje thema. Ale nepodává téměř nikdy přesné statistické údaje o frekvenci jednotlivých případů, a to vede leckdy k značnému skreslení skutečných poměrů. Tak v § 106 (str. 78) uvádí H. šest různých možností, jimiž se u Homéra vyjadřuje budoucnost (fut., fut. s *xe* nebo s *äv*, konj., s *xe* nebo s *äv*, opt., opt. s *xe* nebo s *äv*) a jen nepřímo se v několika poznámkách pod čarou (175, 176, 177) zmiňuje o třech z těchto případů jako o velmi řídkých. Ze zjištění F. W. Householdera Jr., *Language* 30 (1954), 43 (jde o velmi důkladnou desetistránkovou recenzi studie E. A. Hahnové) však vyplývá, že prostých indi-

kativů futura je u Homéra daleko více než ostatních pěti možností dohromady (1000 až 2000 : 75).

Ale nadto je vůbec i otázka, zda můžeme dnes jen tak beze všeho postavit na zcela stejnou úroveň na př. hom. ὄ; ποτέ τις ἐπέει (Δ 182) a καί ποτέ τις εἴρησιν (Ζ 459). Je velmi nejisté, zda se nám vůbec dostává gramatického citu pro to, abychom dovedli vskutku přesně rozlišit to, co tehdejší Řekové v takovýchto případech vyjadřovali futurem, resp. konjunktivem. Vždyť stejně tak dovede náš jazykový cit, vypěstovaný na moderních jazycích, jen velmi nedokonale proniknout do podstaty rozdílů mezi řec. μή λέγῃτε a μή λέγοιτε anebo mezi řeckým — ale i latinským — vyjádřením potenciality (λέξετε ἄν; *dixerit*) a ir-reality (λέξῃσιν ἄν; *diceret*). Proto si nakonec musíme při překladu do češtiny pomáhat takovými formálně rozlišovacími pomůckami, jako jsou dvojice *al nemluvíte* (pro řec. konjunktiv), *kéž nemluvíte* (pro optativ); *snad by řekl* (pro řec. i lat. potentialis), *řekl by* (pro irrealis). Za tohoto stavu věci není pak zcela důsledné ani to, jestliže překládáme futurem konjunktivy v očekávací formě řeckého podmínkového souvětí. Smysl věty se tím sice asi nijak nemění, ale vyvozovat z takovýchto případů, že původní význam řeckého konjunktivu byl futurální, by bylo snad stejně odvážné jako případné tvrzení, že český kondicionál je futurálního původu, protože se jím velmi často označuje děj, který se má teprve v budoucnosti uskutečnit (*kdybych ho uviděl, řekl bych mu to; prosím tě, abys přišel*).

Ale i autorčiny výklady o původním významu optativu jsou příliš spekulativní. Zdá se velmi pravděpodobným, že její názor na optativ jako na původní futurum, „vržené do minulosti“, je odrazem toho, že v angličtině — a podobně i v jiných západoevropských jazycích — je nutno vyjadřovat ve vedlejší větě po čase minulém následnost nikoli futurem, ale zvláštním tvarem, zvaným *Future in the Past* (t. j. „minulým tvarem budoucím, který se shoduje s kondicionálem: *he says he will come; he said he would come*). To je ovšem jev souslednosti časové, ale ta se — jak se zdá — vyvinula pouze v části indoevropských jazyků, a to ještě poměrně pozdě. Sama řečtina, zvláště řeč Homérova, byla jistě tímto zjevem zasazena daleko méně, než se autorka domnívá.

Však přes všechny tyto výhrady je studie E. A. Hahnové práce neobyčejně podnětná a právem vzbudila značný ohlas v odborné literatuře. Mnoho z autorčinych vývodů nutí čtenáře, aby na ně ihned reagoval, ať už pozitivně nebo negativně, a aby znova promýšlel některé z nejobtížnějších otázek indoevropské morfologie a syntaxe. Jednou z vůbec nejcennějších kapitol je pak zmíněný již výklad o významné úloze modálních částic v indohetitštině. Ani zde nelze snad úplně se vším souhlasit; tak na př. je velmi nejisté, do jaké míry lze považovat att. ἄν, střídající se v některých řeckých dialektech s κε, za dosti starobylé, aby jím bylo bývalo možno vyjadřovat modální odstíny v době, kdy ještě nebylo slovesných modů. Otázka však zůstává dosud otevřená a může přinést ještě mnoho pozoruhodných odhalení.

Kladem recenzované knihy je i její celková kompozice s rozsáhlým úvodem a s přehlednými, shrnujícími kapitolami; cenné údaje obsahují i velmi četné poznámky. Přehlednost knihy zvyšuje také její vhodná grafická úprava a průběžné číslování paragrafů. I to činí ze studie E. A. Hahnové — přes odvážnost, a vůbec problematičnost její hypotézy — práci hodnou vážného prostudování.

Antonín Bartoněk

Otto Hoffmann, Geschichte der griechischen Sprache I [bis zum Ausgang der klassischen Zeit], 3. Auflage bearbeitet von Albert Debrunner [Sammlung Göschen 111], Berlin, de Gruyter 1953; stran 156.

Je přímo ironií osudu, že Debrunnerem přepracovaný první díl Hoffmannovy práce vyšel právě v roce, který přinesl velmi významné změny v pojetí některých úseků dějin řeckého jazyka. Vždyť mohl-li ještě v letech 1952—1953 D. převzít velkou většinu Hoffmannových vývodů z jeho druhého vydání [Berlin 1916] bez podstatnějších změn, musel by asi už dnes velmi radikálně přepracovat mnoho paragrafů především z prvního oddílu knihy. Tolik nového přineslo zatím rozluštění t. zv. krétského lineárního písma B.

V Debrunnerově přepracování není tedy zvláště závažných rozdílů proti vydání staršímu. I uspořádání zůstalo stejné, zvýšila se však přehlednost textu průběžným číslováním paragrafů. Byly připojeny jen některé méně rozsáhlé dodatky, zpracované většinou na základě nových vědeckých poznatků, v době Hoffmannově ještě neznámých [zcela nové jsou §§ 11 a 63, jednající důkladněji o Illyrech; v §§ 1 a 44 čteme zmínky o lineárních písmech krétských (v § 1 též o písmě hieroglyficko-piktografickém), ale ještě bez autorovy znalosti Ventrisova rozluštění; srov. i § 131 — D. tu při výkladech o melice dokládá materiálem z papyrů t. zv. nepřavý aiolismus]; místy se pak setkáváme jak s novými příklady jazy-